

חוות דעת מומחה

בעניין: סגרגרציה במערכת החינוך בתל אביב

שם המומחה ד"ר חגית גור זיו

אני החתומה מטה נתבקשתי על ידי ב"כ העותרים, עו"ד הרן רייכמן, לחוות דעתי המקצועית בשאלה המפורטת להלן שנתעוררה בבית המשפט בעניין הנדון. אני נותנת חוות דעתי זו במקום עדות בבית המשפט ואני מצהירה בזאת כי ידוע לי היטב, שלעניין הוראות החוק הפלילי בדבר עדות שקר בשבועה בבית המשפט, דין חוות דעתי זו כשהיא חתומה על ידי כדין עדות בשבועה שנתתי בבית המשפט.

אלה פרטי השכלתי:

דוקטורט מבית ספר לחינוך באוניברסיטת תל אביב. M.A American Jewish University, California

אלה פרטי נסיוני: מדריכה פדגוגית בתכנית של החינוך המיוחד בגיל הרך, מרצה במשך כ-40 שנים בקורסים הנוגעים לפדגוגיה ביקורתית, מגדר ועבודה עם הורים בסמינר הקיבוצים ובאוניברסיטת קולומביה בניו יורק. במשך 15 שנים כיהנתי כראש המרכז לפדגוגיה ביקורתית במכללת סמינר הקיבוצים.

וזאת חוות דעתי:

מאז שנת 2001 הנחתי סטודנטיות אשר קיימו פרקטיקום במסגרת לימודיהן במעונות יום ובגנים בעיר תל אביב, בחלקם בגנים של מבקשי מקלט. חוות דעתי מתייחסת הן למחקר הקיים בתחום והן לניסיון הנלמד במוסדות החינוך בתל אביב.

רובם הגדול של ילדי מבקשי מקלט ומהגרי עבודה החיים בישראל נולדו במדינה. לכן, היה מצופה כי כשהם מגיעים גן הם יהיו דומים לילדים מבחינה התפתחותית, קוגניטיבית, שפתית, רגשית וחברתית. אלא שילדי מבקשי מקלט חיים במצוקה כלכלית קשה, לעתים קרובות עם חסך הורי, מאחר שהוריהם עובדים מבוקר עד ליל. ילדים אלה גם סובלים מחסך חינוכי, שכן הם אינם מקבלים את השירותים שכל ילד/ה במצבם היה מקבל. הפערים ביניהם לבין האוכלוסייה גדולים, זאת בשל תנאי החיים אותם הם חווים בראשית חייהם והטראומות המשפחתיות שעברו הוריהם. ילדי מבקשי מקלט חיים בישראל כשחרב מתהפכת מעל ראשם: עוני, חינוך ירוד, מצוקה חברתית וגזענות. הנזק שבחיים בפחד, בהתגוננות, בתחושת חוסר אונים וחוסר שליטה הוא רב וקשה לתיקון.

מגיל ינקות נשלחים רבים מהפעוטות ל"מחסני ילדים - ביביטורים", דחוסים מספר רב של ילדים בדירות פרטיות המשמשות כגני ילדים פיראטיים, בהם שוהים תינוקות ופעוטות בתנאים מחפירים, ללא השגחה מספקת, ללא תנאים מינימליים וסטנדרטים תואמי גיל והתפתחות. מקומות אלו מנוהלים על ידי נשים מהקהילה הזרה שאין להן הכשרה מתאימה. הילדים בהם סובלים מהזנחה, הם לעיתים כלואים בלולים למשך כל שעות היום. במקרים רבים מופעלים כלפיהם עונש גופני, צעקות והפחדות. גם אם בחלק מהמקומות חל שיפור לאורך השנים בעקבות הביקורת הציבורית על מסגרות אלה, עדיין מדובר בתנאים לא הולמים בכלל, וביחס לנדרש בגילאים אלו בפרט.

חשוב לציין שאילו ילדים בעלי אזרחות ישראלית היו מוחזקים בתנאים אלו, הרשויות המקומיות היו סוגרות את המסגרות הללו מיד. כבר בשנות השבעים, כשהייתי מפקחת על גני ילדים פרטיים במחוז הדרום מטעם משרד החינוך, בשיתוף עם הרשות המקומית, הוצאנו צווי סגירה למסגרות מסוג זה שהיו יותר טובות מאלו שקיימות היום לילדי פליטים ומהגרי עבודה. הרשויות אינן אוכפות את החוק כשמדובר בבייביסיטרים של ילדי פליטים כי אין להן מסגרות חלופיות להציע להורים שעובדים בעבודות השחורות של החברה. זכור לי רק מקום אחד שנסגר על ידי עיריית תל אביב, מקום שפעל בקומה השלישית של בניין תעשייתי ליד התחנה המרכזית. התנאים בו היו איומים, עוד יותר גרועים מהתנאים הגרועים של שאר המקומות, מחפירים עד כדי כך שהעירייה לא יכלה להתעלם מההתעללות בילדים שהתרחשה שם.

ילדי מבקשי המקלט מגיעים לגני משרד החינוך עם פיגור סביבתי משמעותי המוביל לעיכוב התפתחותי ושפתי. הם מגיעים מבתים עם פחות גרייה (העדר ספרים, משחקים), בתים דלי תקציב, הם לא חשופים לעברית בבית והם מגיעים לאחר שהייה ב"מחסני ילדים". בשל החסך מינקות, הילדים שמגיעים מהבייביסיטרים לגני הילדים העירוניים מאופיינים לעתים בשפה דלה - הן בשפת האם והן בעברית (לעתים אף ללא ידיעת עברית בסיסית), בידע דל על העולם, מחסור במושגי יסוד, ולעתים גם עם פגיעה רגשית או התנהגותית. בהעדר מפגש עם תלמידים שהגיעו מתנאים מיטיבים יותר אין לילדים ממי ללמוד, את מי לחקות ואין להם ממי לקלוט את רף הציפיות הראוי. החסך ממשיך, גדל ומתקבע כשהם משובצים בגני ילדים ובבתי ספר נפרדים.

מתצפיות שביצעו סטודנטיות שלי ומביקורים שלי בגני ילדים ייעודיים רק לילדי הקהיה הזרה עולה, כי גזענות גלויה וסמויה של חלק מהצוות החינוכי כלפי ילדים מבקשי מקלט והוריהם הילדים היא תופעה "טבעית" למסגרות חינוך נפרדות. חלק גדול מן הגננות (לא כולן) מייחסות את שפתם הדלה ואת הישגיהם הנמוכים לפוטנציאל של הילדים, לא לסביבה שבה גדלו. בהתאם, הצפיות שלהן מן הילדים נמוכות, החומר המוגש להם מצומצם והשפה שמדברים אתם דלה. הסטודנטיות נוכחו אף שמופעלים כלפיהם אמצעי משמעת קשים וקשוחים, מתוך תפיסות שגויות כי "הם מבינים רק כוח", כך אמרה לי גננת. גננת אחר אמרה "זה מהבית, הם כאלה".

חשוב להבין שהישגים נמוכים של ילדים מאפיינים כיתות סגרגטיביות. זה מעגל של "ביצה ותרנגולת" שניתן לשבור אותו רק בכתות מעורבות. הפרדתן של אוכלוסיות מוחלשות מכלל החברה מחזקת את הסטראוטיפים עליהם ואת המעגל של דחיקתם לשוליים החברתיים.

בגיל הרוך ילדים מתקשים להביע את עצמם, במיוחד אם שפתם דלה. הם חשים תסכול בשל המצוקה הרגשית ממנה הם סובלים. כתוצאה ממצוקה זו הם עלולים לריב יותר עם חברים, להכעיס מבוגרים, להתלונן על כאבים שונים. מצוקה נפשית שנגרמת לילדים ממתח, חרדה, דיכאון, טראומה, וחסכים חינוכיים, נתפסת בגנים סגרגטיביים כבעיית משמעת. אפשר לראות בגנים אלו קשיי הסתגלות, אדישות. הילדים מאבדים סקרנות ושמתח חיים. חלקם מפגינים תזוזיות, הצמדות לגננת או לצעצוע. התנהגויות אלו מעידים על מצוקות אך מתפרשות לעיתים בגנים של פליטים ומהגרי עבודה באופן שיפוטי כלפי הילדים, מייחסים להם הפרעות שונות.

במקום שסימנים אלו ידליקו נורות אדומות, יעוררו חמלה בקרב המחנכות ויגייסו אותן לעזרה לילדים הן מסווגות אותם כמאפיינים של קהילה שלמה, ואינן מעניקות לילדים את ההתייחסות הטיפולית המתאימה.

למרות שחלק מן הגנות מקסימות, גנות רבות וסייעות רבות העובדות בגנים הסרגטיביים נמצאות שם לא מבחירה אלא מכורח. יחסם אל הילדים הוא בהתאם. פגשתי גנות וסייעות לא רצו ללמד ילדי זרים, הילדים הגעילו אותן, הן לא אכלו לידם, השמיעו ביטויים גזעניים ומכלילים מעל ראשיהם כמו "הילדים האלה יהיו פושעים כולם", "להורים שלהם לא אכפת מהם".

חלק מאנשי צוות מגיעים עם סטריאוטיפים כלפי הילדים. הילדים מסומנים כילדים "משתוללים", אלימים וכו'. תיוג זה קיים על אף שפעמים רבות המשמעת עימם מגיעים ילדי מבקש המקלט מהבית והכבוד שלהם למבוגרים גדול יותר מזה של ילדים ישראלים. ההסתכלות המכלילה מובילה לכך שבעיות משמעת של 2-3 ילדים המקובלות כמעט בכל גן מובילות לסימון של כלל הקבוצה, אישוש הסטריאוטיפים והתנהגות בהתאם. הדבר מוביל לכך כי נשות צוות מרשות לעצמן לעיתים התנהגויות שלא היו מרשות לעצמם בגנים עם ילדים ישראלים - צעקות למשל. זהו גורם משמעותי פוגעני אשר שהוא התנהגות בוטה ואף אלימה כנגד ילדי מבקשי מקלט ונובע מהעדרם של הורים "חזקים" ישראלים המודעים ומסוגלים לעמוד על זכויות ילדיהם.

כך, למשל, שלחנו סטודנטיות לשני גנים נפרדים של מבקשי מקלט בצפון תל אביב. באחד מהגנים הוצאנו את הסטודנטיות אחרי זמן קצר נוכח היחס האלים והבוטה של הצוות כלפי הילדים שהתבטא בהתנהלות בצעקות, בגן השני הגננת וסייעת אחת התייחסו אליהן באופן ראוי אך אחת הסייעות חת התייחסה להם באופן בוטה, אלים ומזלזל ולא ניתן היה לשנות את התנהגותה.

ילדים שמתחנכים בהפרדה סופגים באופן עמוק את תחושת הניכור והנבדלות. לדוגמה, באחד המקרים ילדה נמנעה מלצייר ילדה בצבע חום ובחרה לציירה בצבע ורוד מכיוון שהתביישה בצבע החום. ברור כי ילדים הנמצאים בסביבה מובדלת וחווים יחס של אלימות ואף גזענות, אינם יכולים לממש את הפוטנציאל ההתפתחותי שלהם באופן מלא – רגשי ולימודי.

גזענות היא אלימות. אבל בעוד שאלימות פיזית כלפי ילדים אסורה מכל וכל, אף אחד לא מתייחס לגזענות המופנית כלפי הילדים, למרות שנוקיה רבים כמו זו של אלימות פיזית. הסרגציה של הילדים בכתות גן נפרדות היא חלק מהגזענות המשפיעה לרעה על הילדים. סרגציה של ילדים ושליחתם לכתות של ילדים שחורים, מופרדים מן הילדים הלבנים, אינה מאפשרת לעמוד בסעיף 23 לאמנה בדבר זכויות הילד המבטיח לילדים את הזכות ליהנות חיים מלאים ושלווים בתנאים המבטיחים כבוד, שיקדמו את התפתחותם, עצמאותם, ויכשירו אותם להשתתפות פעילה בחיי קהילה.

לפני כ-20 שנה פגשתי את רובי בריגיס בגלודט הילדה הקטנה בת השש שלוותה בשנות החמישים על ידי המשמר הלאומי לבית הספר במדינת לואיזיאנה, כדי שיגן עליה מתוקפנות וגזענות של לבנים. היא סיפרה על החוויה

שלה כילדה שלא באמת מבינה מדוע לא רוצים אותה, מדוע ילדת השכנים הלבנה שמשחקת אתה אחר הצהריים בחצר אינה יכולה ללמוד אתה בכתה.

הפצעים מגלידים אבל הצלקות של הסגרציה נשארות לכל החיים. המאבק של התנועה לשוויון זכויות האזרח בארצות הברית שבמסגרתו דרשו הוריה של רובי ברידג'יס שתלמד בבית ספר בו למדו ילדים לבנים עשה מהפכה, אך חרף בנשמתה של רובי ברידג'יס חריצים עמוקים. היא הפכה להיות דוברת, מחנכת, מרצה לשוויון זכויות לאפרו-אמריקאים, אך היא עדיין חווה את כאב האפליה, ההדרה, והסגרציה. עתידה נקבע בגיל 6.

עוד לומדים מהמחקרים על הפרדה, בישראל ובארצות הברית, הוא שגם התנאים בגנים הנפרדים אינם זהים אלאה של כלל האוכלוסייה. שיתוף חצרות למספר גנים, יותר כיתות מחצרות, גנים לא מתאימים מבחינת גודל (הסבת כיתות בית ספר לגנים) ועוד.

לימוד ילדי מבקשי מקלט בנפרד, בדומה להפרדת אוכלוסיות מוחלשות אחרות, מייצר רמת ציפיות נמוכה מכלל המעורבים. הילדים מסומנים כבעלי פוטנציאל נמוך, והמסר הזה מחלחל אליהם. רמת ציפיות נמוכה מובילה לחינוך ברמה נמוכה. רמת התכנים שאותם יקבלו הילדים האלה, כמו גם הציפיות מהם, יהיו ברף נמוך ביותר ולא יסייעו למימוש הפוטנציאל הקיים בכל ילד וילד.

בגנים מעורבים הצוותים לא מורידים את הרף החינוכי והילדים מתאימים עצמם לרף גבוה. בגנים המעורבים רמת הציפיות מותאמת לילדיהם המגיעים מרקע מיטיב, ורמת הלימודים עומדת בסטנדרטים הגבוהים של המערכת. בגנים מעורבים ילדי מבקשי המקלט לומדים מהילדים הישראליים וסוגרים את פערי השפה וההתפתחות מהרש. רמות התפתחות שלהם בכל ההיבטים – שפתית, נפשית ולימודית – ומימוש הפוטנציאל שלהם גבוהים. גם הגזענות והיחס הגזעני כלפיהם מצד הצוות בגנים מעורבים פחותים בהרבה מבגנים הנפרדים. בגנים אלו נוצרת גם סולידריות בין הילדים.

בכתות מעורבות הילדים מגיעים להישגים גבוהים הרבה יותר. ילדים לומדים גם אחד מהשני, לא רק מהגננות והמורים. כשילדים מופרדים בשל מוצאם וממילא מגיעים עם חסך חברתי, אין להם דרך להשלים את הפערים שנוצרו עוד קודם לכניסתם לגן. הצפיות הנמוכות של הגננות מהם והאשמת הילדים במצבם גוררת פגיעה בהתפתחות התקינה שלהם. הנזק הנגרם הוא קוגניטיבי, שפתי, רגשי, וחברתי.

למרות שגם בכתות מעורבות ייתכנו מופעי גזענות, רמת הגזענות בהן פחותה, רמת הלמידה גבוהה יותר, הצפיות מן הילדים גבוהות יותר ובהתאם לכך ההישגים. רק סביבה מעורבת מאפשרת התפתחות תקינה.

הדברים נכונים גם בכל הנוגע לגני החינוך המיוחד. בגנים המעורבים של החינוך המיוחד (גני תקשורת, גנים שפתיים, וגנים לילדים עם קשיים רגשיים והתנהגותיים) הצוותים לרוב הם אנשי חינוך מהמעלה הראשונה, וזיהינו בהם הרבה הכלה כלפי ההורים והילדים. כל הילדים, ישראלים ומבקשי מקלט, קיבלו הרבה יחס אישי, כמקובל בגני חינוך מיוחד. לא זיהינו פגיעה ילדים הישראלים בגלל שילובם עם מבקשי מקלט, ואני גם לא יכולה לראות כיצד ילדים ישראלים נפגעים משילוב זה. הם רק הרוויחו מכך.

לאינטגרציה של ילדים מרקעים שונים יש ערך ערכי, מוסרי והתפתחותי עבור כלל הילדים המעורבים. הילדים הישראליים אשר נמצאים במוסדות מעורבים עם מבקשי מקלט מפתחים יכולת של סולידריות והכרת האחר, הם נהיים סובלניים יותר ולומדים מחבריהם הזרים. אין דרך טובה מכך כדי לשרש תופעות של גזענות, הדרה ופחד.

עידם של ילדי הפליטים ומהגרי העבודה בישראל נקבע בגיל הרך, על ידי מערכת שמרחיקה אותם, נותנת להם חינוך באיכות ירודה שאינה תואמת את הסטנדרט של חינוך בגיל הרך הנוהג בישראל. רק בחינוך מעורב הם יוכלו להתפתח כהלכה, להתגבר על הפערים, לרכוש ביטחון ולהתקדם.

החתימה 1.5

חתימה

היום: 12.7.21